

MILLIY HISOBCHILIK VA AUDIT TIZIMINI XALQARO STANDARTLARGA O'TKAZISHNING TASHKILIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Baybutayeva Farangiz Farxod qizi

*Qarshi Davlat Texnika universiteti, Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti 1-kurs
talabasi boybutayevaf@gmail.com*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekistonda milliy hisobchilik va audit tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish zarurati, tashkiliy asoslari va dolzarb muammolari tahlil qilingan. Maqola xalqaro adabiyotlar, amaliyotdagi misollar va shaxsiy tahlillar asosida yozilgan bo'lib, hisob va audit sohasini modernizatsiya qilish yo'llari taklif etiladi. Ayniqsa, malakali kadrlar, texnologik infratuzilma va xalqaro malaka tizimlarini joriy etishning dolzarbligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *milliy hisobchilik, audit tizimi, xalqaro standartlar, IFRS, ISA, O'zbekiston, tashkiliy asoslar, iqtisodiy islohotlar, auditorlik malakasi.*

O'zbekiston Respublikasi milliy hisobchilik tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada isloh qilinib kelinmoqda. Bu o'zgarishlar mamlakat iqtisodiyotining shaffofligini ta'minlash, xorijiy investorlar ishonchini oshirish va jahon bozorlariga integratsiyalashish ehtiyoji bilan bog'liqdir. Hozirda bu yo'nalishda asosiy e'tibor xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (International Financial Reporting Standards — IFRS)ni joriy qilishga qaratilgan. Chunki IFRS tizimi buxgalteriya hisobining yagona, tushunarli va solishtirma asoslarini yaratib beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xalqaro standartlar asosida yuritilgan hisob siyosati, ayniqsa, kapital jalb qilish jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, R. Dandago va M. Hassan xalqaro standartlar asosida yuritiladigan hisob tizimi korxona faoliyatini moliyaviy jihatdan aniq baholashga imkon berishini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, korxona tomonidan tayyorlangan moliyaviy hisobotlar yirik investitsiya qarorlarini qabul qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu yondashuv amalda O'zbekiston iqtisodiy strategiyasiga ham to'liq mos keladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24-fevralda PQ-4611 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-

tadbirlar to'g'risida" Qarori qabul qilinib, unda xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich o'tish belgilangan. Bu strategik qaror bevosita iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi va xususiy sektorning faollashuvi bilan bog'liq. Aynan xususiy biznes subyektlarining moliyaviy hisobotlari xalqaro tan olingan standartlar asosida yuritilishi ularga global bozorlarda ishtirok etish imkoniyatini yaratadi.

Biroq, faqat normativ-huquqiy bazani o'zgartirish yetarli emas. Amaliyotda bu standartlarning to'liq joriy qilinishi uchun, eng avvalo, buxgalterlar va auditorlar malakasini oshirish, oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarini yangilash zarur. Ayniqsa, buxgalteriya va audit sohalaridagi kadrlarda xalqaro standartlarni amalda qo'llash bo'yicha aniq ko'nikmalar mavjud bo'lishi talab etiladi. Aks holda, mavjud bilim va ko'nikmalar bilan xalqaro standartlar samarali ishlamasligi mumkin.

Shuningdek, buxgalteriya hisobining avtomatlashtirilgan tizimlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli hisobchilik vositalari (masalan, 1C, SAP, Oracle Accounting va boshqalar) bilan uyg'unlashtirilgan IFRS modeli moliyaviy jarayonlarda aniqlik, tezkorlik va hisobot sifati yuqoriligi bilan ajralib turadi. O'zbekistonda esa bu borada muayyan harakatlar boshlangan bo'lsa-da, tizimli o'zgarishlar hali yetarli darajada emas.

Yana bir muhim masala bu – kichik va o'rta biznes (KO'B) sub'yektlari uchun moslashuvchan yondashuvni joriy etish zaruratidir. Chunki ular ko'p hollarda murakkab hisob siyosatiga tayyor emas. Shuning uchun ularga moslashtirilgan va soddalashtirilgan xalqaro standartlar (masalan, "IFRS for SMEs") joriy qilinishi dolzarb. Ushbu standartlar ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik bizneslar uchun samarali hisob siyosatini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Shaxsiy tahlilga ko'ra, milliy hisob tizimini xalqaro me'zonlarga moslashtirishda quyidagi to'rtta yo'nalish alohida e'tiborga loyiq:

1. Kadrlar salohiyatini oshirish: buxgalterlar va auditorlar uchun xalqaro tan olingan malaka dasturlari joriy etilishi zarur (masalan, ACCA, CIPA).
2. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish: raqamli buxgalteriya dasturlarining milliy versiyalarini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash.
3. Qonunchilikni uyg'unlashtirish: milliy me'yoriy hujjatlar va xalqaro standartlar o'rtasida huquqiy ziddiyatlarni bartaraf etish.

4. Axborot-tushuntirish kompaniyalari: xususan KO‘B vakillari uchun xalqaro standartlarning ahamiyati haqida tushunchalarni keng yoyish.

Shunday qilib, O‘zbekistonda milliy hisobchilik tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish nafaqat texnik yoki huquqiy islohot, balki chuqur institutsional islohotlarni talab qiladi. Bu islohotlar muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, mamlakat iqtisodiyoti shaffoflashadi, soliq bazasi kengayadi va investitsion iqlim jahon mezonlariga yaqinlashadi.

Audit tizimi iqtisodiy islohotlar va moliyaviy boshqaruvning eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, global iqtisodiy integratsiya sharoitida audit faoliyatining xalqaro tan olingan standartlarga asoslangan holda tashkil etilishi moliyaviy shaffoflik va investorlar ishonchini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda bu boradagi muhim hujjatlardan biri O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrdagi PQ-3946-son qarori bo‘lib, unda bosqichma-bosqich xalqaro audit standartlarini (International Standards on Auditing — ISA) joriy etish vazifasi belgilangandi.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, audit faoliyatining samarali ishlashi uchun quyidagi asosiy omillar zarur: me’yoriy bazaning aniq va barqarorligi, auditorlarning mustaqilligi, sifat nazorati tizimi mavjudligi hamda professional malaka darajasi yuqori bo‘lgan mutaxassislar. Masalan, IFAC (International Federation of Accountants) xalqaro standartlarni joriy etish bo‘yicha metodik yondashuvlarni ishlab chiqqan bo‘lib, ular bo‘yicha davlatlar auditori mustaqilligini ta’minlashda institutlararo muvofiqlikni kuchaytirishni taklif qiladi [3, 22].

O‘zbekistonda esa auditning asosiy muammolaridan biri bu – tizimdagi fragmentarlik va malakali kadrlar yetishmasligidir. Shu boisdan tashkiliy asoslarni takomillashtirish uchun birinchi navbatda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim:

- Audit faoliyatini litsenziyalash va reyestr asosida yuritish tizimini kuchaytirish;
- Milliy auditorlar palatasi faoliyatini mustahkamlash va ularni xalqaro tarmoqlarga integratsiyalash;
- Auditorlik tashkilotlari uchun milliy va xalqaro malaka talablari o‘rtasida uyg‘unlik yaratish;

- Xalqaro auditorlik standartlarini davlat sektorida ham bosqichma-bosqich joriy etish.

Shu o'rinda, milliy tajribaga asoslangan holda aytish mumkinki, auditorlik tashkilotlari ko'pincha faqat yirik kompaniyalar bilan ishlaydi. Kichik va o'rta biznes sub'yektlari esa audit xizmatlariga ehtiyoj bildirsa-da, moliyaviy sabablar bilan ularga yetarlicha xizmat ko'rsatilmaydi. Shuningdek, ba'zi audit hisobotlari faqat soliq organlariga ko'rsatmalarni bajarish uchungina tayyorlanib, ularning mazmuniy chuqurligi va mustaqilligi past bo'ladi.

Shu boisdan, xalqaro standartlarni joriy qilish orqali audit hisobotlarining sifatini tubdan oshirish, shuningdek, ularning foydalanuvchilar uchun haqiqiy tahliliy vositaga aylanishiga erishish mumkin. Misol uchun, ISA 700 standarti "Auditorlik hisoboti tuzilmasi va mazmuni" bo'yicha auditorlik natijalarini aniq, obyektiv va tushunarli ko'rinishda taqdim etishni talab qiladi. Bu esa milliy amaliyotga yangi yondashuv kiritishni talab qiladi [4, 49].

Shaxsiy tahlilga ko'ra, O'zbekiston sharoitida xalqaro audit standartlarini to'laqonli joriy qilish quyidagi tashkiliy yondashuvlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Xalqaro tan olingan auditorlik malaka dasturlarini (ACCA, CPA, CIA) mahalliy auditorlarga bosqichma-bosqich tatbiq etish;
2. Audit sifatini baholovchi mustaqil komissiyalar faoliyatini tashkil etish;
3. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda audit bo'yicha trening va sertifikatlash dasturlarini yo'lga qo'yish;
4. Audit tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish, elektron audit hujjatlarini yuritishni yo'lga qo'yish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, O'zbekistonda audit tizimini xalqaro standartlarga o'tkazish uchun faqat qonunchilikni yangilash emas, balki bu tizimni tutib turgan barcha institutlar — oliy o'quv yurtlari, kasbiy assotsiatsiyalar, nazorat organlari va biznes tuzilmalar o'rtasida kuchli hamkorlikka asoslangan ekotizimni yaratish zarur. Aks holda, hujjatlarda qabul qilingan islohotlar amaliyotda samara bermasligi mumkin.

O'zbekistonda milliy hisobchilik va audit tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bugungi iqtisodiy islohotlar davrida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat hisob-kitoblarning shaffofligini oshiradi, balki

investorlar, xalqaro tashkilotlar va ichki bozor ishtirokchilarining ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Milliy hisob tizimi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida shakllantirilayotgan bo'lsa, audit sohasi esa xalqaro audit standartlari (ISA)ni bosqichma-bosqich joriy etmoqda. Har ikki tizimda ham o'xshash muammolar mavjud: kadrlar malakasi yetishmovchiligi, axborot texnologiyalarining sust joriy etilishi, amaldagi normativ bazaning takomillashuvga muhtojligi. Shuningdek, audit tashkilotlari ko'pincha yirik korxonalar bilan ishlashga intiladi, bu esa kichik biznes auditorlik xizmatlaridan foydalana olishiga to'sqinlik qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish, institutsional mustahkamlash, auditorlarning mustaqilligini oshirish, audit sifatini nazorat qilish bo'yicha tashqi tizimlar joriy etilishi audit faoliyatining rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, O'zbekistonda ham bu omillarni inobatga olgan holda tizimli islohotlarni davom ettirish zarur.

Milliy hisobchilik va audit tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish — bu faqat texnik yoki me'yoriy muvofiqlashtirish emas, balki butun moliyaviy boshqaruv madaniyatini yangilash jarayonidir. O'zbekiston bu borada sezilarli bosqichlarni bosib o'tgan bo'lsa-da, tizimni mustahkamlash uchun quyidagi asosiy yo'nalishlarda ish olib borilishi lozim:

- Kasbiy malaka tizimini xalqaro talablarga moslashtirish;
- Raqamli texnologiyalar asosida hisobot va audit jarayonlarini avtomatlashtirish;
- Audit tashkilotlarining mustaqilligini qonuniy kafolatlash;
- Kichik va o'rta biznes sub'yektlarini auditorlik xizmatlariga keng jalb etish.

Bu yo'nalishlar bo'yicha qabul qilinadigan qarorlar, nafaqat milliy iqtisodiyotning barqarorligiga, balki xalqaro moliyaviy maydonda O'zbekistonning imijiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demak, bu boradagi islohotlar izchil va tizimli tarzda davom ettirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. DANDAGO, K. I., HASSAN, M. Harmonization of Accounting Standards: Advantages and Challenges // *Journal of Accounting and Finance*. – 2013. – Vol. 13, No. 2. – P. 115–121.

2. INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS BOARD (IASB). International Financial Reporting Standard (IFRS) for Small and Medium-sized Entities (SMEs). – London: IFRS Foundation, 2015. – 77 p.

3. INTERNATIONAL FEDERATION OF ACCOUNTANTS (IFAC). Guide to Quality Control for Small- and Medium-Sized Practices. – New York: IFAC, 2019. – 22 p.

4. INTERNATIONAL AUDITING AND ASSURANCE STANDARDS BOARD (IAASB). International Standard on Auditing 700 (Revised) — Forming an Opinion and Reporting on Financial Statements. – London: IFAC, 2021. – 49 p.

